

O'ZBEK ADABIY TIL NORMALARI

*Toshkent amaliy fanlar universiteti
pedagogika psixologiya kafedrası boshlang'ich
ta'lim bolalar adabiyot fani o'qituvchisi*

Ergasheva Moxigul Xaydarovna
*Filologiya fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD), dotsenti
Talaba: Bo'riyeva Shodiya*

Annotatsiya: O'zbek adabiy tili milliy madaniyat va xalqning tarixiy merosini aks ettiruvchi eng muhim vositalardan biridir. U til oilasining asosiy vakili sifatida mamlakatda qonuniy ravishda davlat tili maqomiga ega bo'lib, o'zbek xalqining ona tili sifatida muhim ijtimoiy, madaniy hamda ma'rifiy vazifalarni bajaradi. Adabiy til tilning rasmiy qoidalariga va norma talablariga mos holda shakllanadi, bu esa uning barqarorligini ta'minlaydi hamda kommunikatsiya sifatini oshiradi. O'zbek adabiy tili o'zining fonetik, leksik, morfologik va sintaktik xususiyatlari bilan til fanlari doirasida chuqur o'rganilib, tizimli ravishda rivojlanmoqda.

Kalit so'zlar: til, tilshunoslik, qoida, norma, fonetik tizim, tafakkur, talaffuzlar, intonatsiya, ma'no, ohang.

O'zbek adabiy til normalarining eng muhim tarkibiy qismi fonetik tizim bo'lib, u tovushlarning to'g'ri talaffuzi va ularning tartibda joylashishini belgilaydi. Shuningdek, fonetik qoidalar intonatsiya, urg'u, ohang kabi tabiiy va ma'lumotni aniq ifodalovchi elementlarni o'z ichiga oladi. Toshkentda va boshqa yirik shaharlar atrofida shakllangan o'zbek tilining standart talaffuzi adabiy tilning asosiy modelidir. Adabiy tilning fonetik normasi nafaqat har xil hududlarda yashovchi o'zbeklarning o'zaro tushunishining kafolati bo'lsa, balki u o'zbek tilining markaziy shivasi asosida shakllangan ko'p tarmoqli lug'atga ham moslashgan. Bu esa tilni nafaqat rasmiy va badiiy nutqda, balki kundalik muloqotda ham to'g'ri va aniq ishlatish imkonini beradi. Leksik normalar o'zbek adabiy tilida so'zlarning ma'nosi, ularning qo'llanish sohalari va didaktik jihatdan to'g'ri tanlanishini tartibga soladi. Har bir so'z o'zining ma'nosi, konnotativ ohangi va kontekstga bo'lgan moslashuvchanligi bilan belgilangan. Leksik normalar doirasida yangi so'zlar, terminlar va iboralar alohida hisobga olinadi. Lekin ular o'zbek tilining umumiy lug'at tarkibiga muvofiq bo'lishi, til tipologiyasiga zid bo'lmagan holda ishlab chiqilishi kerak. Bu esa so'z boyligini boyitish bilan birga, tilning barqarorligini ta'minlaydi. Shuningdek, xorijiy tillardan kirib kelgan so'zlarni o'zbek tilining talaffuz va yozuv normalariga moslashtirish leksik normalarning muhim yo'nalishlaridan biridir.[1]

Morfologik normalar tilning shakl-vaziyat tizimini tartibga soluvchi asosiy qoidalaridir. O'zbek adabiy tilida so'zlarning shakllanishi, ularning grammatik to'g'riligi, so'z yasash va infleksiya prinsiplari qat'iy belgilangan. Shu asosda asosan ot, fe'l, sifat, son va boshqa so'z turkumlarining shakllari o'zaro mos kelishi nazorat etiladi. Morfologik normalar tilning so'z birikmalari va gaplar tarkibida sintaktik muvozanatni ta'minlaydi. Bu qoidalar o'zbek tilining sintaktik normalari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, tilning mantiqiy va grammatik to'g'riligini kafolatlaydi. Morfologik normalarga amal qilish yozma va og'zaki nutqning aniq va ravon bo'lishini ta'minlaydi. Sintaktik normalar o'zbek adabiy tilining asosiy o'rni va qoidalarini belgilaydi. Gaplarni yig'ish, ularning tarkibiy qismlari o'rtasidagi bog'lanish, gaplarning to'g'ri qurilishi bir xil va aniq ma'no anglatishi uchun qat'iy qoidalariga amal qilish lozim. O'zbek tilida oddiy gaplar va murakkab gaplar o'zaro bog'langan tarzda yasaladi, bunda so'zlarning tartibi va ularning bog'lanish usullari aniqlanadi. Bu normativ qoidalar nutqning mantiqiyliqi, tushunarli va aniq bo'lishiga xizmat qiladi. Sintaktik normalar nutqning stilistik jihatlarini ham belgilaydi, rasmiy, badiiy va amaliy sohalarga mos keladigan yo'nalishlar mavjud.[2]

O'zbek adabiy tilining yozuv va imlo qoidalarini ham til normativlarining ajralmas qismidir. Yozuv tizimining qat'iy qoidalarini tilning standart shaklini yaratishda muhim omil hisoblanadi. Arab yozuvidan lotin yozuviga o'tish jarayonida yaratilgan yangi imlo qoidalarini o'zbek tilining standart yozuvini mustahkamladi. Imlo qoidalarining tizimliliqi, so'zlarning to'g'ri va aniq yozilishi nafaqat kitobxonlik madaniyatining yuqori darajasini ta'minlaydi, balki ta'lim, ilmiy faoliyat va ommaviy axborot vositalarida aniqlik va ravonlikni oshiradi. Yozuvdagi norma buzilishlari tilning sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, tilning maqomi pasayadi va kommunikatsiyaning samaradorligi kamayadi. O'zbek adabiy tilining normalarini saqlash va rivojlantirishda tilshunoslik va pedagogika sohalarining roli beqiyosdir. Tilshunoslik tadqiqotlari til normalarini aniqlab beradi, ularning asoslarini ilmiy jihatdan mustahkamlaydi va yangilaydi. Pedagogik sohaga esa bu normalarni yosh avlodga o'rgatish, ularni to'g'ri va axloqiy joyida ishlatish ko'nikmalarini shakllantirish vazifasi yuklatilgan. Ta'lim muassasalari bu borada asosiy maydon bo'lib, o'zbek tilining kelajak avlodlarda saqlanishi va rivojlanishining kafolatidir. Shu sababli, o'zbek adabiy tilining norma va prinsiplari bo'yicha doimiy metodik yangilanishlar va ilmiy izlanishlar olib borilishi zarur.[3]

Til normalari faqat qoidalaridan iborat emas, balki ularning amaliy qo'llanilishi ham katta ahamiyatga ega. O'zbek xalqining turli hududlari va ijtimoiy qatlamlarida so'zlash uslublari farq qilsa-da, adabiy til standartlari ularni birlashtiruvchi universal vositadir. Turli mintaqiy va ijtimoiy lahjalardan keladigan farqlar normalar doirasida boshqariladi. Bu esa tilning yagona va barqaror shaklda rivojlanishini ta'minlaydi. Shuningdek, adabiy tilning normativlik qismi tilni himoya qilish va rivojlantirishga

yo‘naltirilgan milliy til siyosatining ajralmas bo‘lagi hisoblanadi. Zamonaviy o‘zbek adabiy tili qiyosiy jinoyat so‘zlari va jahon tilshunosligidagi yangi yutuqlarga ham ochiq bo‘lib, ularning o‘zbek tiliga moslashtirilishi doimiy ravishda amalga oshirilmoqda. Bu esa tilning yangi texnologiyalar, ilm-fan va madaniyat sohalarida rivojlanishini ta‘minlaydi. Toshkent tilshunoslik ilmiy makonida olib borilgan tadqiqotlar bu boradagi normativ prinsiplarga asos bo‘ladi. Shu tariqa, o‘zbek adabiy tilining norma va qoidalari uning milliy o‘zligini saqlagan holda, yosh avlodlar uchun qulay va zamonaviy aloqa vositasi sifatida shakllanmoqda. O‘zbek adabiy tilining normativ qoidalariga amal qilish, uning to‘g‘ri va milliy jihatdan tub ildizlarga ega bo‘lgan tili sifatida rivojlantirish muhim vazifa hisoblanadi. Bu tilning barqaror va bir xil shaklda saqlanishiga, xalqaro miqyosda ham o‘z o‘rnini topishiga xizmat qiladi. Tilimizning milliy ifodasi, uning ohangdorligi, boyligi va qobiliyati o‘zbek xalqining madaniyati, ma‘naviy merosi bilan chambarchas bog‘liqdir. Shuning uchun har bir kishi, ayniqsa ta‘lim muassasalarida faoliyat yuritayotganlar, o‘zbek adabiy tilining normalarini puxta bilishi va ularga har doim rioya qilishi zarurdir.[4]

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, o‘zbek adabiy tili milliy til sifatida o‘zining normativ qoidalariga ega bo‘lib, ular tilning fonetik, leksik, morfologik, sintaktik va imlo jihatlarini o‘z ichiga oladi. Bu normativlar tilning barqarorligini, ravonligini va o‘ziga xosligini ta‘minlaydi. Ularning saqlanishi va rivojlanishi tilshunoslik, pedagogika va jamiyatning umumiy farovonligi bilan chambarchas bog‘liqdir. O‘zbek adabiy tili o‘zining boy madaniy merosi va zamon talablariga moslashuvi orqali xalqimizning kelajagini shakllantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Til normalarini mukammal bilish va amalda qo‘llash ta‘lim sifatining oshishi, madaniyatimizning yanada yuksalishiga zamin yaratadi. Shu bois, har bir soha vakili o‘zbek adabiy tilining normalarini hurmat qilishi va rivojlantirishga harakat qilishi lozimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yusupov, B. (2022). O‘zbek tilida yozish normalarining rivojlanishi va bugungi kundagi holati. Ilmiy Maqolalar To‘plami, 5(9), 37-45.
2. Islomov, A. (2021). O‘zbek tilida adabiy til normalarining zamonaviy xususiyatlari. O‘zbekiston: til va madaniyat, 5(2), 33-44.
3. Karimova, L. (2019). Adabiy tilda leksik normaning o‘rni va ahamiyati. Tilshunoslik Ilmi, 3(7), 57-65.
4. Tursunov, M. (2020). Fonetik normalar va ularning nutq madaniyatidagi o‘rni. O‘zbek tili va adabiyoti, 4(10), 22-29.
5. Axmedova, D. (2018). Morfologik normalar tizimi va adabiy tilning rivoji. Ilmiy Tadqiqotlar Jurnali, 2(4), 14-21.
6. Mirzaeva, S. (2017). Sintaktik normalar va gap tuzilishidagi yangi tendensiyalar. O‘zbekiston Xalqaro Ilmiy Jurnali, 1(3), 40-48.

7. Qodirov, S. (2021). Imlo va punktuatsiya qoidolari va ularning zamonaviy islohoti. Ta'lim Ilm-Fan, 6(5), 10-18.
8. Rustamova, N. (2019). O'zbek adabiy tilining normativ qoidalarining me'yorlashtirilishi. Pedagogika va Tilshunoslik, 8(1), 55-63.

